

Iskolakert és hagyományörzés

Halbritter András – Horák Rita

Széchenyi István Egyetem, Győr – Újvidéki Egyetem, Szabadka

*„Egy ágy hajma, két ágy hajma, három ágy hajma,
Négy ágy hajma, öt ágy hajma,
Hat ágy hajma, Hét ágy hajma,
Nyóc ágy hajma, Kilenc ágy hajma,
Tizedikbe mēgfordultam, királyné békája,
Én voltam ángyomnak gyermek ringatója,
Mézet ettem, nádat nyeltem, nekéd komēndáltam.”*

*(Hintázási időt kimérő dal Halászból,
Barsi Ernő gyűjtése (2013))*

Bevezetés

A külföldi és hazai oktatásban is szűkülő időkeret arra készíti a pedagógusokat, hogy az ismeretek átadása során gondolják át, hogy mi az a tudás, amely a jövő nemzedékek számára feltétlen szükséges, értékes és megfelelő alapul szolgál majd az életben. Ugyanígy fontos, hogy ne csak tantermi körülmények között tervezzenek, hanem használják és alakítsák a szabadtéri oktatási helyszíneket is. A szabadban tanulás a kezdetektől jelen van az oktatásban. Magyarországon ennek leggyakoribb formája az iskolakerti pedagógia.

Az iskolakert mint oktatási színtér, „szabadtéri tanterem” különböző tantárgyak ismereteinek átadására alkalmas, az évkörhöz kapcsolódva ezek akár kombinálhatók is a tantárgyköziség jegyében. Az éves iskolakerti tevékenységek tervezésekor végiggondolhatjuk, milyen lehetőségeink vannak az évszakok váltakozásához kapcsolódóan a természettudományos ismeretek elsajátításával egyidejűleg például a hagyományörzésre. Ezt szem előtt tartva megvalósíthatjuk elképzeléseinket, és kihasználhatjuk a kertünkben rejlő lehetőségeket.

Hagyományosan az ember nem volt kiszakított a természetből, a népi megfigyelések, amelyekre évezredek keresztül támaszkodtak, többségében a mai napig megállják helyüket, hagyományörzés nélkül ezeket a gyerekek nem ismerik meg, elfelejtődnek. A kertben a természet megfigyelésére számtalan alkalom kínálkozik, melyekkel egyidejűleg a népi szokások, játékok feleleveníthetők, a tapasztalatok gyűjtése, feljegyzése és az élmények átélése során a bevésődés könnyebben megtörténik.

Mindezek felismerése kapcsán kezdtük meg munkánk elméleti háttérének kidolgozását, majd egy tananyagfejlesztést *Kárpát-medencei hon- és népismeret fejlesztése szabadban történő tanulás keretében* címmel.

1. Szakirodalmi áttekintés

1.1. Iskolakert és hagyományörzés

Mind a néphagyomány, mind a kert iskolai megjelenítése Comeniushoz köthető. *Orbis sensualium pictus* című művében a *XLI A' Földmívelés* című képe a gazdálkodó nép tevékenységeit mutatja be, míg a *Didactica Magna (Nagy Oktatástan)* elsőként veti fel

iskolakertek szükségességét (Comenius 1970, 1992), bár akkor még csak a pihenés szolgálatában, a diákok tevékenysége nélkül.

Az első hazai iskolakert létrehozóját, Tessedik Sámuel a hazai néprajztudomány előfutárai közt tartják számon szerzőtársával, Berzeviczy Gergellyel együtt *A parasztlak állapotáról* című munkájukért (Tessedik–Berzeviczy 1979)¹. A mai, iskolásoknak szóló néprajzi munkákban is jelentős szerepet kap a hagyományos mezőgazdaság, kertkultúra (módszertan: Barsi 2011; ismeretterjesztő: Liszka 2002; hon- és népismeret tankönyv: Bánhegyi 2019). Nyugodtan kijelenthetjük, hogy nem képzelhető el néphagyomány-oktatás, hon- és népismeret mezőgazdasági ismeretek többé-kevésbé részletes szerepeltetése nélkül.

Másrésről példákat találhatunk arra is, hogy egy-egy hazai iskolakert tevékenységeit a hagyományörzéshez, hagyományátadáshoz kapcsolja (Fodorné Magyar 2018; Csüllögné Balogh–Szögi 2018). Az Iskolakertekért Alapítvány 2018-ban jó gyakorlatokat gyűjtött a „Hagyományaink megjelenése és új hagyományok kialakítása az iskolakertben” pályázati kiírással, melyre 14 eredményes pályamunka érkezett².

A két téma: az iskolakert és a hagyományörzés összekapcsolása nemcsak amiatt természetes lehetőség, mert a magyar népi kultúra mezőgazdaság-központú (nem ilyen a nem mezőgazdaságon alapuló vadász-gyűjtögető, halász stb. népi kultúra, pl. az eszkimóké). Az összekapcsolást gyakorlati, tantervi okok is támogatják. Mindkét témára külön órakeretet lehet biztosítani magyarországi iskolák felső tagozatán: Technika és tervezés 5–7. oszt. „C”, Kertészeti technológiák modul, korábban technika „B” változat emelt óraszámú + Hon- és népismeret, de alsó tagozaton, ill. külhoni iskolákban mindkettőre külön órakeretet biztosítani nehéz. Példának okáért a szerbiai tantervben a Természet- és társadalomismeret tárgy mellett (3–4. osztály) választható tárgyként helyet kap az órarendben a Néphagyományok vagy a Természetörzők, de a kettő együtt nem. A hagyományörzés a kulturális identitás fejlesztésében nélkülözhetetlen, ugyanakkor természeti élményre minden gyermeknek elemi szüksége van, ennek iskolai biztosítására egyik legegyszerűbb eszköz az iskolakert³.

1.2. A népi kultúra sajátosságai a természethez való viszony és a belenevelődés terén

A népi kultúra gazdag tárházát adja a természettel való harmonikus együttélésnek. Az iskolakertek leggyakoribb célja ma Magyarországon – ahogy a világon máshol is – a környezeti nevelés, fenntarthatóságra nevelés. A fenntarthatóság eszméje, a jövő nemzedékek és a természetes környezet iránti felelősség sok nép kultúrájában megtalálható, közös kultúrkincsünk. Így van ez a magyarság esetében is. A természeti környezetre utalt megmaradás, túlélés kikényszeríti a természet alapos ismeretét, melyet vizsgálva meglepő mélységű tudáskincsre derül fény – a hagyományos ökológiai tudás, népi természetismeret vizsgálata a néprajz és az ökológia határterületeként már egy tudományágat képvisel szakkönyvekkel (Berkes 2012), nemzetközi konferenciával.

A népi kultúra természethez való viszonya részben a tájhoz, a táji elemekhez való viszonyt is jelenti, így a helyi identitás formálásában is szerepet kap a természet. Ennek szerteágazó példáit látjuk a Kisalföld esetében Lanczendorfer Zsuzsanna (2018) tanulmányában a víz népdalokban való előfordulásáról vagy a vízrendezés, foggazdálkodás hagyományainak bizonyítékairól (Andrásfalvy 2004). A magyar parasztság óriási

¹ Tessedik a parasztsághoz részben „civilizátori mentalitással” viszonyult, szokásrendszerének számos elemét rossz szemmel nézte, a felvilágosodás szellemében megváltoztatni valónak tartotta (Kósa 2001).

² <https://www.iskolakertekert.hu/index.php/hu/alapitvany/palyazataink/korabbi-palyazataink/2-uncategorised/11-hagyomany-palyazat>

³ Richard Louv (2008) bestseller könyve, a *Last Child in the Wood* központi fogalma a kóros természethiány, *Nature Deficit Disorder*. A természetben eltöltött időt, azon belül is az irányítatlan szabad játékot nemcsak előnyösnek, hanem szükségletnek tartja, a Vitamin N metaforát használva. Azaz a természetben eltöltött idő nélkül a gyermek egészsége károsodhat. Ez lehet szorongás, figyelemzavar stb.

tudásanyagot gyűjtött a vadon élő (Kós 1985; Halász 2010) és termesztett (Halász 2015; Czibulya 1987) növényekről, állatokról.

A népi műveltséget azonban nem helyes részeire szedni, azt összefüggéseiben, szerves rendszerében célszerű megismerni és átadni, mégpedig közösségben. E szerves rendszer a maga holisztikus nézőpontjával, a valóságra érzékeny, annak jelzéseit figyelő, nemzedékek tapasztalataiból a valóságban igazoltat megőrző tudásrendszerével képes kikerülni a technokrata gondolkodás és világnézet csapdáit, nevezetesen a természeti környezet tönkretételét.

„Aki behatóan tanulmányozza a népi kultúra különböző területeit, meglepve tapasztalhatja, hogy a néphagyomány milyen sok, oktatásban is felhasználható elemet tartalmaz. Mindenekelőtt egy elvi jellegzetességet, a népi műveltség szervezőségeit kell kiemelni, ami a ma embere számára is példamutató lehet. E kultúra valamennyi eleme a környező természetből származik, amellyel mindig szoros kapcsolatban marad, és nem szakad el tőle. A hagyományban élő ember tisztelte a növényt, az állatot, az élettelen természetet, igyekezett egyetértő viszonyban maradni vele. Ez tükröződött a paraszti világképben és a gazdálkodásban egyaránt. A népi társadalom élete az egymásrautaltságra, a belső kohézióra, a közösségi összetartásra alapozódott” (Tarján 2014: 40). „A kultúra egyszerű formáinak rendszerét hordozó alapra könnyen ráépülhetne az egész korszerű, mai műveltség; az ipari-technikai civilizáció így jobban illeszkedhetnék az elődök hagyatékához. Az ún. modern kultúra elvesztette a természettel való összhangnak azt a harmóniáját, amely a korábbi korszakokat még jellemezte. A népi kultúra értékeinek felelevenítése és életben tartása hozzájárulhat a megfelelő ökológiai viszonyok kialakításához is” (Tarján 1995: 6).

Érdekes párhuzamba állítani a hagyományos népi kultúrába való belenevelődést helyszín, munkaformák és eredményesség szempontjából a mai, részvételen alapuló oktatási irányzatokkal: real world learning = valóság alapú tanulás, place-based learning = hely alapú tanulás, phenomenon-based learning = jelenség alapú tanulás. Az utóbbi esetében a megszokott tantárgyi kereteket átlépve a diákok a témákat azok teljességében vizsgálják, hasonlóan a népi kultúra megismerési formáihoz. A különböző tanulásterületek, tantárgyai anyagok egy-egy valós jelenség körüli összekapcsolása által nemcsak a tananyag válik életszerűbbé és izgalmasabbá, de a körülöttünk lévő világ összefüggéseit, szabályszerűségeit is könnyebb felismerni, megérteni.

A nyugati oktatás részben viktoriánus hatásra elkülöníti a tanulást a tananyag valóságos környezetétől, helyétől. Ezzel szemben a hagyományos társadalmak világnézetében és tanulási hagyományaiban a hely központi szerepet kap, az emberek figyelnek a tájra és az ott megfigyeltekből sokat tanulnak. A táj a túlélés és a bölcsesség kulcsa is, megtanulják annak fenntartható használatát. Az iskolakertekben a hagyományos és a nyugati oktatás ötvözhető az ún. ökológiai design során, ami a helyet állítja a tanulás középpontjába (hely alapú tanulás) (Gaylie 2009: 65). Az iskolakertek egyik jelentősége lehet, hogy a közösségben való (kooperatív) tanulás és a hagyományos területhasználat együttes megjelenése újraélesztheti a közjót, a közös javak hagyományos társadalmakra jellemző megbecsülését (revitalizing the commons), az oktatás e „farm-modellje” a környezet iránti felelősséget és az ipari kultúrával szembeni ellenállást képviseli (Gaylie 2009: 30–31).

A hagyományos faluközösség korán megkezdte a gyermek felkészítését a felnőttlétre, még inkább (hiszen az a gyerekkornak is része volt) a munkára. A gyermeknek adott feladatok (pl. vízfordítás, ételhordás) csak másodsorban szolgálják a munkára nevelést, elsősorban a gyermek közvetlen segítségét igénylik: „Nem azért végzi, hogy megtanulja azt, hanem azért, mert már elég erős ahhoz, hogy ebben segédkezzék” (Kresz 1949: 74). A paraszti munkába való belenevelődés egyik jellemző példáját Barsi Ernő (2011: 120) gyűjtötte kisbaba-tornáztató mondóka formájában, Győrújfalun:

„Kizökkent világ” – Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem “normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka?

XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete

*„Szántunk, vessünk, fogasuljunk, boronáljunk,
Hoztak-e ebédet? – Nem?
Félredobjuk az ekét.
Eb szántson, kutya boronáljon!”*

Ez a hagyományos belenevelődés (ami nagyrészt szabadban zajlott) hatékonynak bizonyult az élethez szükséges tudásanyag elsajátításában.

„Mikor népdalgyűjtés közben egyre jobban kezdtem figyelni a dalok mögött lévő, Kodály által oly nagyon hangsúlyozott *kultúrára*, és szülőfalumban, Sályban felgyűjtöttem a szántás-vetést (csak ezt, tehát még nem szerepelt benne az aratás, hordás-cséplés), 600 gépelt oldalt tett ki az írás. Elgondoltam akkor, mi lenne, ha ezt a 600 oldalas anyagot pl. tanítóképző főiskolán kollokviumi tárggyá tennénk? Hányan megbuknának belőle, ha ezt teljes részletességgel és pontossággal számon kérnék? Lám, a magyar parasztnak minden apró részletét tudnia kellett, sőt, gyakorlatilag is alkalmaznia, ha élni akart. Micsoda naiv és felületes elképzelés tudatlannak tartani azt, aki elméletben-gyakorlatban ilyen hatalmas tudásanyaggal rendelkezett. Csak tudása minőségileg volt más, mint amivel az iskolák igyekeztek ellátni a rájuk bízott tanulóifjúságot” (Barsi 2011: 7).

2. Tananyagfejlesztés pedagógus hallgatóknak

A néphagyomány és a szabadban tanulás, jelesül az iskolakert összekapcsolásának működőképességét, előnyeit jó gyakorlatok igazolják. Annak érdekében, hogy ezek elterjedését segítsük, e-learning tananyagot fejlesztettünk pedagógus (óvodapedagógus, tanító, tanár, gyógy- és szociálpedagógus) hallgatóknak. A tananyag a Moodle-keretben készült el 2020 folyamán. A COVID–19 pandémia korlátozásai miatt a kipróbálás korlátozottan, online oktatásban kezdődhetett meg a győri Széchenyi István Egyetemen (tanító szak) és az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán, Szabadkán (tanító szak). A kipróbálás során online közvetített előadás is elhangzott a győri és a szabadkai hallgatók számára a szabadban tanulás és a hagyományok összekapcsolásáról a szabadkai tanítóképzésből és környékbeli köznevelési intézményekből vett példákkal alátámasztva.

A korábban már összeállt, iskolakerttel, szabadban tanulással, környezeti neveléssel kapcsolatos tananyagrészeket ki kellett egészíteni az iskolakerti, iskola- és óvodaudvari hagyományörzési programok jó gyakorlataival. Felhasználtunk ehhez írott anyagokat (Csüllögné Balogh–Szögi 2018; Fodorné Magyar 2018), amelyeket helyszíni kertbejárásokkal, interjúkkal egészítettünk ki (Debreceni Gönczy Pál Általános Iskola, Lakiteleki Eötvös Loránd Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola, Szili Szent István Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola, Fertő-táj Általános Iskola (Hegykő), Boldogi Berecz Antal Általános Iskola, Idős Kovács Gyula Általános Iskola (Bácskossuthfalva), Dereski Alapiskola, Litéri Református Általános Iskola, Pókaszpetki Festetics Kristóf Általános Iskola, Dunaszekcsői Óvoda és Konyha, Meseház Óvoda-Bölcsőde Eszterlanc Tagóvodája (Fehérvárcsurgó), Tárogató Óvoda Lepke Tagóvodája (Győr), Kaposvári Festetics Karolina Központi Óvoda, Bölcseki Mesevár Óvoda, Zalakomári Napköziotthonos Óvoda, Szóládi Magvető Református Óvoda).

A tananyag fejlesztése a Széchenyi István Egyetem Moodle-rendszerében készült. A Moodle (**M**odular **O**bject-**O**riented **D**ynamic **L**earning **E**nvironment = moduláris objektumközpontú dinamikus tanulási környezet) olyan nyílt forráskódú, szabad (GNU GPL) licenc alatt terjesztett, PHP nyelven íródott programcsomag, amely elektronikus tanulás és tanítás lebonyolítását teszi lehetővé egy tanulási környezeten keresztül, tulajdonképpen egy e-learning keretrendszer. A legtöbb egyetem használja, ingyenesen letölthető és telepíthető: így az elkészült tananyag más pedagógusképző intézmények hallgatói számára is könnyen hozzáférhető.

A tananyag nem távoktatás, hanem vegyes, ún. blended learning céljára vagy hagyományos jelenléti oktatás támogatására, kiegészítésére készült, a hallgatók aktivitására, figyelmének fenntartására irányul.

A tárgyalt témák fejezetenként a következők:

- 1-2. A szabadban tanulás és az iskolakert-mozgalom nemzetközi és Kárpát-medencei története, helyzete.
- 3-6. Pedagógiai célok, tantárgyak lehetőségei az iskolakertben.
- 7-10. Ismerkedés az iskolakerttel. Biztonság. Honismeret: a természeti világ I: jó gyakorlatok a domborzat, a talaj, az időjárás megfigyelésére, a téri tájékozódásra.
- 11-12. Honismeret: a természeti világ II: jó gyakorlatok a növényzet tanítása témaköréből.
- 13-14. Honismeret: a természeti világ II: állatok az iskolakertben és az iskolaudvaron. Megfigyelések, madárvédelem, beporzók védelme. Népi állatismeret, állatokkal kapcsolatos szokások.
- 15-16. Az év ritmusa az iskolakertben, hagyományos ünnepnapokra, földművelési jeles napokra építve. Mezőgazdaság.
- 17-18. Etnobotanika, etnomedicina: népi gyógynövényismeret, népi gyógyászat gyűjtése és tárgyalása az iskolában, óvodában.
- 19-20. Tájégségek értékei: gyümölcs és zöldség tájfajták és gyűjtésük, megőrzésük.
- 21-22. Tájégségek értékei: helyi ételek az iskolakerthez kapcsolódó tankonyhán. Egészségnevelési jó gyakorlatok.
- 23-24. Téli tevékenységek az iskolakertben: kézművesség, népművészet, barkácsolás.
- 25-26. Helyi identitás építése, közösségfejlesztés az iskolakertben.
- 27-28. Összefoglalás, kitekintés.

A tananyag tanulási útmutatóval kezdődik, minden fejezet végén közös jegyzetelésre szolgáló ún. wiki tevékenységet helyeztünk el. Az egyes témáknál cél volt, hogy a hallgató keresse a szabadban tanulás lehetőségeit saját oktatási közegében (pl. gyakorlóóvoda), ha lehet, iskolakerttel (pl. iskolakert elemeinek elhelyezése alaprajzon), de iskolakert (és annak lehetősége) nélkül is használható tananyagot képzeltünk el. Fontosnak tartottuk, hogy témánkat elhelyezzük a hazai oktatástörténetben, kitérjünk a biztonság, balesetvédelem kérdéskörére, amihez szemelvénygyűjteményt, illetve utóbbihoz biztonsági bejárési útmutatót készítettünk. Külön kitértünk a népi gyógynövényismeretre, annak mértéktartó és biztonságos alkalmazására, helyére az ún. komplementer, kiegészítő medicinában. Több, technikaórába⁴ építhető tevékenységet is megadtunk, pl. időjárás-állomás, rovarbúvóhelyek készítése, vesszőfonás, herbáriumi lap, memóriakártya stb. Ismertetjük a kerthez köthető helyi értékek gyűjtésének módjait (pl. gyümölcs tájfajták) jó gyakorlatok alapján. A tananyag elmélyítését 360 fokos panorámaképek (iskolakertekről) és önellenőrző kérdéssorok is segítik.

---

⁴ A 2020. évi magyarországi Nemzeti alaptantervben *Technika és tervezés* a tárgy neve, és felső tagozaton négy modul egyike választható, ezek egyike iskolakerti modul.

1-2. A szabadban tanulás és az iskolakert-mozgalom nemzetközi és Kárpát-medencei története, helyzete

- A szabadban tanulás a kezdetektől jelen van az oktatásban. Magyarországon ennek leggyakoribb formája az iskolakerti pedagógia. A vetített előadások és szemelvények alapján meggyőződhet arról, mennyire jelentős része volt a neveléstörténetnek. Nézzenek utána: saját iskolájukban, egyetemükön vannak-e adatok szabadban tanulásról, iskolakertről a régmúltból, közelmúltból, vagy a jelenkorból.

 Szabadban tanulás

 Iskolakertek és történetük - narrált vetítés

 Az iskolakertek/óvodakertek története - ellenőrző tesztsor

 Iskolakerti kalauz történeti fejezetei (15-24. oldalak)

 1-2. órai anyag közös jegyzetelése

1. ábra: Egy téma a tananyag Moodle-felületén
Forrás: saját szerkesztés (2020)

Összegzés

A hagyományos népi kultúra erősen kötődik a mezőgazdasághoz és a szabadban végzett tevékenységekhez, ezért az iskolai, óvodai hagyományörzésben, a hon- és népismeret tanításában kézenfekvő az újra felfedezett és reneszánszát élő iskolakert használata. Ennél azonban többről van szó: a két összekapcsolt oktatási-nevelési terület kiváló gondolkodásfejlesztési és nevelési, értékátadási lehetőségeket rejt, ami szerves összekapcsolásukat még hasznosabbá teheti. Több magyarországi és külföldi iskolakert építette programját az iskolai hagyományörzés köré, ami jó gyakorlatként szolgálhat a hagyományörzés és a fenntarthatóságra nevelés céljai között a ráfordítható idő hiányában választani kényszerülő intézmény számára. Ennek lehetőségeit keresik a szerzők.

A fejlesztést az Európai Unió támogatta az Európai Strukturális és Beruházási Alapok keretében: „*Intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében a Széchenyi István Egyetemen*”. Pályázati azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00016. Megvalósult továbbá az Európai Unió Erasmus+ programjának társfinanszírozásával (azonosító: 2020-1-DE01-KA203-0057).

Irodalom

- Andrásfalvy B. 2004. *Hagyomány és jövő*. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Bánhegyi F. 2019. *Hon- és népismeret*. Budapest: OFI-Apáczai.
- Barsi E. 2011. *Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában*. Győr: Magyar Kultúra Kiadó.
- Barsi E. 2013. *Kisalföldi gyermekjáték – dalok és mondókák*. Győr: Magyar Kultúra Kiadó.
- Berkes F. 2012. *Sacred Ecology*. New York: Routledge.
- Comenius, J. A. 1970. *Orbis sensualium pictus. A' látható világ, két-féle nyelven*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Comenius, J. A. 1992. *Didactica Magna (Nagy Oktatástan)*. Budapest: Seneca Kiadó.
- Czibulya F. 1987. *Bolgárkertészet magyar földön*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.

- Csüllögné Balogh J.–Szögi M. 2018. Kézzel, szívvel, nagyanyáink szemével. In: Halbritter A.–Mátyás I.–Pauliczky N. (szerk.) 2018. *Iskolakerti kalauz. Útmutató népfőiskolák számára*. Budapest: Iskolakertekért Alapítvány.
- Fodorné Magyar Á. 2018. Ökológiai oktatóközpont Debrecenben. In: Halbritter A.–Mátyás I.–Pauliczky N. (szerk.) 2018. *Iskolakerti kalauz. Útmutató népfőiskolák számára*. Budapest: Iskolakertekért Alapítvány.
- Gaylie, V. 2009. *The Learning Garden. Ecology, Teaching and Transformation*. New York: Peter Lang Publishing.
- Halász P. 2010. *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. Budapest, General Press Kiadó.
- Halász P. 2015. *A hagyományos szántóföldi növénytermesztés a moldvai csángó magyaroknál*. Budapest, General Press Kiadó.
- <https://www.iskolakertekert.hu/index.php/hu/alapitvany/palyazataink/korabbi-palyazataink/2-uncategorised/11-hagyomany-palyazat> (letöltve: 2021.01.15.)
- Kós K. 1985. *Mihez kezdünk a természetben?* Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.
- Kósa L. 2001. *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kresz M. 1949. A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. In: Ortutay Gy. (szerk.) *Néprajzi Tanulmányok*. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem.
- Lanczendorfer Zs. 2018. A víz a magyar népdalkincsben. *Honismeret* 46(5): 61–67.
- Liszka J. 2002. *Ágas-bogas fa*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum Kiadó.
- Louv, R. 2008. *The Last Child from the Wood – Saving our children from Nature Deficit Disorder*. New York: Algonquin Press.
- Tarján G. 1995. *Fölnevelő hagyomány*. Budapest: Magyar Médiapedagógiai Műhely.
- Tarján G. 2014. Magyarságismeret. *Magiszter* 12(1–2): 33–45.
- Tessedik S.–Berzeviczy G. 1979. *A parasztlakosság állapotáról Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó (<http://mek.oszk.hu/04800/04869/> letöltve: 2021.01.15.)